

KUVITELLUT USKONNOT TIETEISFIKTIOSSA

MARKKU SOIKKELI

Uskonto esiintyy tieteisfiktiossa eli scifissä niin usein, että olisi helpompi luetella teoksia, joista ei löydy jotain metafyyseen vivahtavaa. Scifin suosiman maailmankuvan taustalla on 1800-luvun lopulla virinnyt tieteen ihannointi, skientismi. Tieteeltä odotettiin käytännöllisiä ratkaisuja ihmiselämän kivuliaisuuteen ja lyhyteen, kaikkiin niihin ongelmiin, joita uskonnot olivat pitäneet toissijaisina. Skientismin perintönä monet scifi-kirjailijat ovat suhtautuneet suorastaan vihamielisesti ajatukseen, että uskontoja voisi kuvata niiden omilla arvoilla. Yleensä uskonto esiintyy hyödyllisenä vain milloin se on täydellisen vilpillistä ja välineellistä.

Skientistisen optimismin ansios- ta scifi-kirjoittajat ovat olleet varmoja siitä, että ennen pitkää ihmiskunta hylkää uskonnot. Uskonnoista vapautuneissa tarinoissa ei kuitenkaan ole päästy eroon uskonnollisista myyteistä. Vanhatkin uskomukset kerrostetaan toistensa päälle eräänlaiseksi metamytologiaksi, jota ihmiskunta joutuu analysoimaan oppiakseen tuntemaan mitä ihmisyyden pohjimmiltaan.

Uskonto hyvänä vihollisena

Kamppailu tieteellisen ja uskonnollisen maailmankatsomuksen välillä on heijastellut etenkin amerikkalaisessa yhteiskunnassa tapahtuneita muutoksia. Näin se on välittynyt myös tieteisfiktioon, jonka juuret ovat tukevasti amerikkalaisessa lehtiscifissä.

Suhtautuminen uskontoon on näkynyt scifissä kahtena vastakkaisena trendinä. Toisaalta tieteistarinat ovat antaneet mahtipontisia ideoita materiaalsen maailman hylkäämiseksi, innostaneet aikamatkojen kuvaamiseen tai apokalyptisten tulevaisuudenkuvitelmien laatimiseen. Toisaalta yleisempi trendi on ollut pulp-lehdistön aikakaudella, 1920-1950-luvuilla kehittynyt

materialistinen asenne kulttuuriin ja erityisesti uskontoon.

Amerikkalaisen scifin asenteita tarkastellessa on syytä muistaa Yhdysvaltojen muuttuneen vain näennäisen juridisesti uskonnoista vapaaksi yhteiskunnaksi. Käytännössä amerikkalainen koululaitos on voimakkaasti torjunut tieteellisen tietämyksen opettamisen. 1920-luvun evoluutiokiistat ajoivat fundamentalistit marginaaliin, mutta siellä ne institutionalisoituivat ja muodostavat edelleenkin äänekkään vastapoolin tieteelliselle maailmankatsomukselle.

Tieteisfiktio liberalisoituminen, varsinkin 1960-luvulla, johti siihen, että uskonnosta tuli amerikkalaisten tieteiskirjailijoiden ”hyvä vihollinen”, tieteelle ja teknologialle vihamielisen primitivismien edustaja.

Tieteiskirjallisuuden sisällä on kuitenkin edelleen nähtävissä uskontoa muistuttava idealismi siitä, mihin kaikkeen tiede pystyy. Luottamus tieteen tuleviin saavutuksiin on nykypäivän skientismiä, mikä osaltaan näkyy scifin suosimissa juonissa. Ihmeellinen keksintö, tulevaisuuden totaalinen sota tai fantastinen matka paratiisimaiselle planeetalle ovat tarjonneet mahdollisuuden käsitellä uskonnon myyttejä tieteen vaeuvussa.

Muukalaisten jumalat ja uskonnot

Uskontojen mahdolliseen universaaliuteen on otettu scifissä harvoin kantaa. Silloinkin, kun tieteiskirjailijat ovat käsitelleet vieraita kulttuureita antropologien tavoin objektiivisesti ja kriittisesti, kirjailijoiden huomio on keskittynyt pikemminkin myyttejä aktualisoiviin rituaaleihin kuin uskon sisältöön.

Kristinuskon vaikutusalueella suosituimpia myyttejä ovat olleet messias-hahmot ja selittämättömien ilmiöiden olioiminen. Tieteiskirjallisuudesta löytyy lukemattomia tarinoita, joissa ihmiset tulkitsevat muukalaisolennon jumalaksi tai joissa muukalainen tulee esiintyneeksi jumalana, koska ihmisillä

ei ole parempaakaan käsitettä ja käsitystapaa ihmistä voimakkaammille olennoille.

Arthur C. Clarken romaanissa *Lapsuuden loppu* (1953) ”lapselliseksi” osoittautuvaa ihmiskuntaa järkytetään ensin muukalaisten ylivoimaisella älykkyydellä. Myöhemmin tarinassa viitataan olentoon, jonka paremmuutta ei voi mitata edes älyllisellä ja kulttuurisella välimatkalla.

Scifin kultakaudella ilmestyneeksi romaaniksi Clarken romaani on poikkeuksellisen optimistinen. 1940-50-lukujen tieteisfiktioita leimasi useimmiten pessimistinen asenne uskontoon, elettiin vielä käydyn maailmansodan ja uhkaavan ydinsodan varjossa. Uskonto esitettiin kaiken rationaalisen ajattelun rappioutilaksi, johon sivilisaatiot sortuisivat kehittyttyään yli materiaalsen rajoitusten.

Koska scifi-tarinoille on ominaista tuhansienkin vuosien aikajänne, niissä on väistämätöntä päätyä kysymyksiin, voisiko kulttuuri kehittyä moraalisesti korkealle ilman uskontoa ja käsitystä jumalasta. Kulttuurievoluutionhan ei tarvitse merkitä älyllistä uskonnon hylkäämistä, vaan sitä, että uskonnon kaltaisia asioita ei vain enää pohdita. Uskonnoista tulee yhdentekeviä tai ne käsitetään arvokkaiksi pelkkinä kulttuurisina jäänteinä. Vanhoissa scifitarinoissa uskontovapaa muukalaisten rotu on edustanut kulttuurievoluutiota, jossa uskonto on hylätty juurikin irratiionaalisuutensa takia. Suoraa kannanottoa ihmisuskontojen mielettömyyteen ei ole tarvittu.

Siihen nähden, kuinka keskeinen osuus uskonnoilla on ihmisyhteisöissä, ovat muukalaismaailmojen uskonnot useimmiten pelkkää taustakoristetta. Kokonaista planeettaa edustaa tyypillisesti vain yksi kulttuuri ja yksi uskonto.

Scifissä on kuitenkin säilynyt eräs kolonialististen viihdetarinoiden karikatyyri: maallistumistaan pelkäävä lähetyssaarnaaja. Lähetyssaarnaaja voi tutustua vieraaseen sivilisaatioon niin kuin poliisi, journalisti tai kauppias. Hän rohkenee esittää käytännöllisiä kysymyksiä vieraalle kulttuurille, vie-

läpää vaikeissakin olosuhteissa, mutta erillään kirkosta alkaa epäillä omaa kutsumustaan.

Lähetysaarnajan hahmo on sci-fi-tarinoissakin kuvattu sisäisesti ristiriitaiseksi. Tunnettu esimerkki on **Mary Doria Russellin** romaani *Sparrow* (1996), tosin kirjan painotukset ovat pikemminkin teologisissa ja filosofisissa pohdintoissa, joille ensikontaktin juoni toimii kehyksenä. Päähenkilö on jesuiita, jonka kidutus muukalaisten planeetalla perustuu seksuaaliseen hyväksikäyttöön ja ihmisten kannalta absurdiin moraalijärjestelmään. Tarina käsittelee uskon menetystä olosuhteissa, joissa ihmiskunnan omat uskonnot osoittautuvat lapsellisiksi ja mielettömiksi.

Tulevaisuuden uskonnot

Uskonnollisia varoitustarinoita noudatellen scifin perinteestä löytyy paljon kertomuksia, joissa varoitetaan opin muuttumisesta harhaopiksi. Keinotekoiset ihmiset, robotit muiden muassa, on esitetty uhkarohkeaksi yritykseksi jäljitellä luomistyötä. Robottien kuvaamisessa alkuperäänsä pohdiskeleviksi olennoiksi on taustalla paitsi kristillinen perinne myös juutalaiset kansanlegendat golemista, savesta muovatusta apulaisesta.

Ikuisuudesta paasaavien uskontojen riippuvuus historian solmukohdista käy ilmi vaihtoehtoistorioissa. Niistä erikoisimpiin kuuluu **Keith Robertsin** romaani *Pavane* (1969). Robertsin kirjassa historia lähtee uuteen suuntaan, kun kuningatar **Elisabeth I** saa surmansa jo vuonna 1588. Seuranneen sisällissodan jälkeen katolinen kirkko saa Englannissa täydellisen tyrannian. Kirkko kieltää teknologisen kehityksen ja museoi yhteiskunnan vuosisadoiksi; inkvisitio on voimissaan vielä 1900-luvun lopulla.

Näin Robertsille avautuu tilaisuus verrata kahden kehityslinjan eroja: teknologisen ja kulttuurisen kehityksen vaikutusta toisiinsa. Vaikka esimerkiksi viestintä perustuu kömpelöihin semaforiverkostoihin ja liikenne pelkkiin höyrykoneisiin, niiden merkitys kumuloituu yhteiskunnassa niin voimakkaasti, että edes kirkko ei pysty jarruttamaan teknologisen kehityksen voittokulkua.

Fundamentalismin ohella myös uskontoja muistuttavat utopistiset liikkeet, kuten transhumanismi ja uuspakanuus, ovat antaneet scifille parodioi-

tavaa materiaalia. Transhumanistit ovat korvanneet sielujenpelastuksen kuvitteellisella teknologialla, jolla persoonat voidaan ladata talteen tietokoneelle. Fiktiossa tällaisen persoonatallenteen kopioivirheillä voidaan vitsailla loputtomiin viittaamalla kopioijan epäonnistumiseen jumalana.

Uuspakanuus on puolestaan vaikuttanut tarinoiniin, joissa tiedettä ja magiaa ei voi täysin erottaa toisistaan. Suomennetuista romaaneista tällaisia edustaa **Sheri Tepperin** *Portti naisten maahan* (1988). Myös kotimaisesta kirjallisuudesta löytyy naismystiikan hallitsemia maagisia utopioita, vahvalta ironialla sävytettynä. Tällaisia ovat olleet **Pepi Reinikaisen** *Pimeän pesä, paratiisi* (1990) ja **Marjaana Aumaston** *Rikas, laiha ja kaunis* (1996).

Aikamatkat ja mysteerien tulkinta

Kosmologiset ajatusleikit, kuten idea jumalan sähköpostivastaajasta, ovat meidän aikamme sovelluksia kristillisistä myyteistä. Mitä abstraktimpi aihe, sitä konkreettisempia sovelluksia scifissä on keksitty. **Dan Simmonsin** *Hyperion*-romaanissa (1989) tehdään pyhiinvaellus paholaiselta vaikuttavan hirviön hallitsemalle planeetalle. Ihmisten apuna on ruumiiseen asennettava loinen, joka mahdollistaa isäntäolentojen henkiinherättämisen. Sielu ei olekaan identiteetin ydin, vaan sen ideologinen liitännäinen.

Aikamatkatarinoissa otetaan leikisti vakavissaan kristillisen aikakäsityksen nollahetki ja juliaaninen kalenteri, vaikka kilpaileviakin käsityksiä löytyisi, mistä ja miten aikaa voisi laskea.

Kuuluisin ajanlaskun alkuun tehdyistä aikamatkoista on **Michael Moorcockin** pienoisromaani *Katso ihmistä* (1969). Jo kirjan alulla lukija voi arvata, että Jeesusta etsivästä aikamatkaajasta tulee itsestään ristiinnaulitsemisen absurdi uhri. Päähenkilö uhrautuu, jotta kristinusko ei menettäisi tarkoitustaan, mutta aikamatkaajan motiivina on se, että hän haluaa antaa omalle ahdistukselleen sosiaalisesti arvokkaan merkityksen. Messiaaninen sanoma ei synny vilpittömästi solidaarisuudesta vaan väsähtäneestä narsismista.

Luonnontieteen kamppailu uskontojen metafysiikkaa vastaan on heijastunut scifiin Moorcockin tarinan tapaan epäsuorasti. Yllättävää on se,

miten vähän evoluutioteorian ja kreationismin vastakkainasettelu on näkynyt scifissä, ja saanut silloinkin lähinnä ironisia tulkintoja.

Tieteen kannalta mysteerit ovat tietysti erilaisia kuin uskontojen mysteerit. Kuten uskontokritiikin esitaistelija, tutkija **Richard Dawkins** on todennut, vaarallisinta uskonnoissa on se, että niissä pidetään hyveenä sitä, jos ihminen tyytyy olemaan ymmärtämättä jotakin. Uskontojen kannalta maailmankaikkeus on ensisijaisesti mysteeri, joten siitä kertyvä data ei kumminkaan riittäisi lisäämään ihmisen ymmärrystä merkittävästi. Tieteessä taas mysteeri tarkoittaa sitä, että meillä ei ole vielä tarpeeksi dataa selittämään, onko maailmankaikkeudessa muita älyllisiä olentoja tai rinnakkaisia todellisuuksia.

Käsitellessään uskonnoista tuttuja mysteereitä ikään kuin ne olisivat tieteen mysteereitä tieteskirjailijat liikkuvat niin isojen käsitteiden keskellä, että tarinat tuottavat positiivisen huimauksen, ihmeen tunnun. Huimauksen jälkeen ajattelu toimii kirkkaammin ja kriittisemmin.